

Аліна А. Дем'яненко¹, Олег В. Іванісов²

ДЕМОГРАФІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЯКОСТІ ЖИТТЯ: ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

В умовах зростання демографічних ризиків та соціально-економічної нестабільності особливого значення набуває формування ефективних механізмів підтримки демографічного потенціалу країни. Необхідність попередження негативних наслідків міграційних процесів, зниження народжуваності та дестабілізуючих демографічних процесів актуалізує питання дослідження демографічних детермінантів якості життя. Саме тому цінним і своєчасним є розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на покращення демографічної ситуації та підвищення рівня життя населення.

Метою дослідження є визначення та аналіз впливу демографічних детермінантів на якість життя населення, з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів і специфіки демографічної ситуації в Україні. У статті проведено аналіз впливу демографічних детермінантів на три ключові складові якості життя. На основі аналізу впливу демографічних детермінантів на складові якості життя — довге та здорове життя, знання, гідний рівень життя — розроблено комплекс рекомендацій для стабілізації демографічної ситуації та підвищення рівня життя населення в умовах війни та після її завершення.

Запропоновані рекомендації сприятимуть формуванню ефективної державної політики у сфері демографічної безпеки та створенню сприятливих умов для відновлення та сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: демографічний розвиток, якість життя, людський розвиток, здоров'я, освіта, економічний добробут, демографічні детермінанти.

Табл. 1. Літ. 14.

DOI: 10.32752/1993-6788-2025-1-284-188-195

Alina A. Demianenko, Oleg V. Ivanisov

DEMOGRAPHIC DETERMINANTS OF QUALITY OF LIFE: CHALLENGES FOR UKRAINE

In the context of increasing demographic risks and socio-economic instability, the development of effective mechanisms to support the demographic potential of the country becomes particularly important. The need to prevent the negative consequences of migration processes, declining birth rates, and destabilizing demographic trends highlights the relevance of studying demographic determinants of quality of life. Therefore, the development of scientifically grounded recommendations aimed at improving the demographic situation and enhancing the population's quality of life is both valuable and timely.

The objective of this study is to identify and analyze the impact of demographic determinants on the quality of life, considering contemporary socio-economic challenges and the specific demographic situation in Ukraine. The article examines the influence of demographic determinants on three key components of quality of life. Based on the analysis of these factors—long and healthy life, knowledge, and a decent standard of living—a set of recommendations has been developed to stabilize the demographic situation and improve the quality of life both during and after the war.

The proposed recommendations will contribute to the formation of an effective state policy in the field of demographic security and the creation of favorable conditions for recovery and sustainable societal development.

¹ Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Ukraine.

² Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics. Ukraine.

Keywords: *demographic development, quality of life, human development, health, education, economic well-being, demographic determinants.*

Peer-reviewed, approved and placed: 06.02.2025.

Постановка проблеми. Демографічні детермінанти відіграють ключову роль у формуванні якості життя населення, оскільки вони безпосередньо впливають на соціально-економічні процеси, рівень добробуту та стійкість розвитку держави. В умовах сучасних глобальних та регіональних викликів, зокрема демографічної кризи, старіння населення, масштабних міграційних процесів та зміни структури зайнятості, дослідження цих аспектів набуває особливої значущості для України.

Сучасні демографічні тенденції в Україні демонструють тривожні тенденції зміни ключових показників. Високий рівень смертності у поєднанні з низькою народжуваністю спричиняє стабільне скорочення чисельності населення, що негативно впливає на економічний потенціал країни. Старіння населення створює додаткове навантаження на систему соціального захисту, зокрема на пенсійне забезпечення та сферу охорони здоров'я. Крім того, значна частина працездатного населення залучена до трудової міграції, що зменшує внутрішній кадровий потенціал регіонів та країни і посилює проблему відтоку висококваліфікованих спеціалістів. Особливої уваги потребує аналіз впливу демографічних змін на регіональний розвиток. Депопуляція в сільській місцевості, концентрація населення у великих містах і внутрішнє переміщення через війну призводять до нерівномірного розподілу ресурсів і можливостей, що, у свою чергу, впливає на рівень життя різних соціальних груп.

Дослідження демографічних детермінантів якості життя є необхідним для розроблення ефективної державної політики, спрямованої на покращення соціально-економічних умов, підтримку молодих сімей, стимулювання народжуваності та реінтеграцію мігрантів. Важливим аспектом є також розвиток медичних і соціальних програм, спрямованих на збільшення тривалості життя та підвищення його якості. Таким чином, актуальність дослідження зумовлена нагальною потребою у вивченні демографічних викликів, що стоять перед Україною, та розробці науково обґрунтованих рекомендацій для покращення демографічної ситуації та якості життя населення.

Демографічні зміни, зокрема старіння населення, міграційні процеси та трансформація структури домогосподарств, визначають соціально-економічну динаміку й безпосередньо впливають на якість життя. В Україні ці виклики загострюються депопуляцією, високою смертністю, скороченням працездатного населення та масовою міграцією, що прискорилося після 2022 року. Демографічна криза впливає на рівень зайнятості, доступ до медичних послуг і соціального захисту, загострюючи регіональні диспропорції. Аналіз детермінантів якості життя дозволяє визначити та проаналізувати наслідки демографічних змін та визначити стратегії їх пом'якшення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий базис питань демографічного розвитку і підвищення якості життя закладено ученими

сучасних економічних теорій. На сьогодні багато українських науковців досліджують проблему демографічної безпеки як невід'ємного елементу високої якості життя українського суспільства. Особливо актуальним це питання постає в умовах воєнного часу. Варто підкреслити значні наукові досягнення таких учених Л. І. Безтелесної, Д. П. Богині, П. Т. Бубенка, О. А. Грішнкової, І. В. Гукалової, М. І. Долішнього, В. С. Заяця, Ю. Л. Когатька, Ю. А. Клименка, О. І. Крисоватого, О. І. Крикун, Е. М. Лібанової, Г. В. Назарової, В. В. Онікієнка, О. О. Стрижака, Н. В. Томчук та ін. Зважаючи на високий рівень науково-теоретичної опрацьованості та практичну значущість досліджуваної теми, низка питань, пов'язаних із демографічною ситуацією, потребує подальшого вивчення з урахуванням нових викликів та загострення існуючих процесів.

Аналіз демографічних детермінантів якості життя в Україні вимагає поглибленого вивчення їх впливу на різні соціально-економічні процеси. Зокрема, важливим залишається питання взаємозв'язку між рівнем народжуваності, тривалістю життя, міграційними тенденціями та структурними змінами на ринку праці. Також необхідне обґрунтування того, як демографічні процеси впливають на доступність медичних, освітніх і соціальних послуг у різних регіонах країни. Окремої уваги потребує аналіз наслідків воєнних подій для демографічної структури населення, зокрема щодо вимушеної міграції, депопуляції окремих територій та змін у віково-статевій структурі.

Мета дослідження — визначити та проаналізувати вплив демографічних детермінантів на якість життя населення, з урахуванням сучасних соціально-економічних викликів і специфіки демографічної ситуації в Україні.

Основні результати дослідження. Слід зазначити, що визначення демографічних детермінантів має ґрунтуватися на використанні чіткого та зрозумілого понятійного апарату, що передбачає насамперед з'ясування сутності терміну «детермінанта». Однак перед тим як визначати та аналізувати демографічні детермінанти, необхідно дослідити феномен детермінованості. На думку науковця С. А. Дробот [3], у загальному сенсі феномен детермінізму включає причинно-наслідковий зв'язок, тобто певний комплекс обставин, що передують та спричиняють певний наслідок. Така характеристика детермінізму відображає його первинну сутність та розглядається як «вчення про об'єктивний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ матеріального та духовного світу, коли одне з них — причина — за певних умов неодмінно породжує інше — наслідок» [3].

Згідно з визначенням С. Ковриги, детермінанти є невидимими полями, що впливають як на окремі елементи, так і на систему загалом, тобто проявляються передусім у формі причинності як сукупності обставин [6]. Таким чином, під детермінантою слід розуміти характеристику об'єкта, подію чи явище, яке впливає на іншу подію чи явище та / або визначає її.

Деякі науковці трактують поняття «детермінанта» як чинник, зокрема: «чинник, що сприяє інтеграції окремих реалій суспільної дійсності у соціальне середовище» [12, с. 137], а також як «чинник, який здійснює вирішальний вплив на характер або результат певного процесу» [13].

На нашу думку, детермінанта є не просто чинником або фактором, а ключовим елементом, що здатний спричиняти зміни у рівні демографічної безпеки та визначати їх характер.

Демографічні детермінанти — це фактори, пов'язані з чисельністю, складом і рухом населення, які впливають на соціально-економічні процеси. Вони відіграють важливу роль у формуванні ринку праці, споживчого попиту, системи охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та загального людського і економічного розвитку.

Науковці М. Бачинська і Р. Теслюк серед демографічних детермінантів трансформації ринку праці сільських та селищних громад виділяють такі: структурні детермінанти — це чинники, пов'язані з віковою та статевою структурою населення; міграційні детермінанти; соціально-економічні детермінанти — до цієї групи належать рівень освіти, кваліфікації та доходів населення; географічні детермінанти; культурно-етнічні детермінанти; управлінські детермінанти [1].

Мельничук Д., досліджуючи демографічні детермінанти формування та використання людського капіталу виділяє: демографічну поведінку, демографічну ситуацію, демографічну подію та демографічні установки [9].

Дослідження демографічних детермінантів Карпатського регіону стало предметом наукової уваги низки дослідників, які здійснили комплексний аналіз окремих аспектів цього процесу. Зокрема, у роботі Н. В. Мельник, А. В. Мельник, В. А. Пересадько та В. С. Великочий проаналізували тенденції народжуваності, смертності та природного приросту населення, визначивши їх вплив на соціально-економічний розвиток регіону. Особлива увага приділена віковій та статевій структурі населення, що формує основні соціально-економічні виклики для регіональної політики [8].

Науковці О. П. Мульська, І. Є. Бараняк, У. В. Іванюк та М. І. Колосінська дослідили соціально-демографічні чинники та міграційні процеси населення Карпатського регіону [10]. У роботі висвітлено ключові причини міграції, включно з економічними, соціальними та екологічними факторами. Дослідження також охоплює питання урбанізації, трансформації сімейних структур та впливу демографічних змін на ринок праці.

Проаналізований науковий доробок дав змогу окреслити власні демографічні детермінанти якості життя у сучасних умовах України, що зазнали суттєвих трансформацій через війну, економічну нестабільність та масштабні міграційні процеси. Слід зауважити, що у нашому дослідженні, якість життя ми розглядаємо крізь складові людського розвитку, оскільки цей підхід враховує не лише економічні показники, а й соціальні та культурні аспекти, що визначають добробут людини. Людський розвиток, згідно з концепцією Програми розвитку ООН [14], включає три ключові складові:

1. Довге та здорове життя. Довге та здорове життя є основою його якості, оскільки без якісного життя людина не може реалізувати свої здібності, продуктивно працювати та брати участь у житті суспільства. Довге життя за умов хорошого здоров'я означає, що людина має більше можливостей для самореалізації.

2. Знання. Освіта і знання визначають рівень людського капіталу, формує навички, необхідні для життя в світі, що швидко змінюється, і впливає на

соціальну мобільність. Людина з високим рівнем освіти має більше можливостей для працевлаштування, участі у громадському житті та захисту своїх прав.

3. Гідний рівень життя. Фінансова стабільність дозволяє задовольняти базові потреби та інвестувати у майбутнє. Економічне благополуччя як дає свободу вибору (наприклад, можливість обирати місце проживання чи роботу), а й створює умови для психологічного комфорту.

Таким чином, основними демографічними детермінантами, що впливають на рівень якості життя населення наведено у таблиці 1.

Демографічні детермінанти є ключовими факторами, що значно впливають на якість життя усього населення. Сучасні демографічні зміни, зокрема зменшення чисельності населення, зміна вікової та гендерної структури, а також тенденції в рівні народжуваності та смертності, створюють значні виклики для всіх складових якості життя. Врахування цих факторів у процесах соціально-економічного розвитку та стратегічного планування має ключове значення для забезпечення стабільного і сталого розвитку суспільства.

На основі аналізу впливу демографічних детермінантів на складові якості життя – розроблено комплекс рекомендацій для стабілізації демографічної ситуації та підвищення рівня життя населення в умовах війни та після її завершення.

1. Довге та здорове життя. Забезпечення доступу до медичних послуг у регіонах, що постраждали від бойових дій, шляхом мобільних медичних бригад, телемедицини та розширення мережі медичних закладів. Посилення психосоціальної підтримки населення, зокрема ветеранів, переселенців, дітей та осіб, які пережили травматичні події. Розробка програм підтримки репродуктивного здоров'я та стимулювання народжуваності через доступні медичні послуги, фінансові стимули та інформаційні кампанії. Моніторинг демографічних змін через створення національної бази даних про міграційні та смертності процеси, що дозволить ефективно реагувати на виклики.

2. Знання. Розширення можливостей для дистанційного та змішаного навчання для дітей і молоді, зокрема для внутрішньо переміщених осіб. Підтримка закладів освіти в постраждалих регіонах через фінансування реконструкції шкіл, університетів та забезпечення сучасними технологіями. Інвестиції у професійну освіту та перекваліфікацію дорослого населення для забезпечення зайнятості в нових економічних реаліях. Розвиток міжнародних освітніх програм і обмінів для підтримки академічної мобільності українських студентів і викладачів.

3. Гідний рівень життя. Стимулювання створення робочих місць через підтримку малого та середнього бізнесу, особливо в регіонах, що постраждали від війни. Державні програми підтримки сімей з дітьми, включаючи розширення фінансової допомоги, субсидії на житло та доступне кредитування. Заохочення повернення трудових мігрантів через створення сприятливих умов для працевлаштування та підтримку підприємництва. Розробка програм соціальної адаптації та інтеграції переселенців у нові громади для запобігання соціальній нерівності.

Таблиця 1. Вплив демографічних детермінантів на складові якості життя, авторська розробка

Демографічні детермінанти	Довге та здорове життя	Знання	Гідний рівень життя
Чисельність і структура населення	Зменшення чисельності та зміна структури населення сприяє збільшенню навантаження на медичні установи, знижує доступ до медичних послуг, погіршує показники здоров'я.	Скорочення кількості населення знижує попит на освіту, що може привести до скорочення закладів освіти або зниження її якості.	Скорочення працездатного населення та збільшення кількості пенсіонерів призводить до підвищення навантаження на економічну та соціальну сферу.
Народ-жуваність і смертність	Зростання смертності та зменшення народжуваності негативно впливають на здоров'я населення, погіршують психологічний стан та зменшують доступність медичних послуг.	Зниження рівня народжуваності зменшує кількість майбутніх учнів і студентів, що впливає на структуру освіти та потребу в закладах освіти.	Зменшення народжуваності та високий рівень смертності призводить до нестачі робочої сили, що негативно впливає на економічний розвиток країни та регіонів.
Міграція (зовнішня та внутрішня)	Масова еміграція створює нерівномірний доступ до медичних послуг, що може збільшити різницю в рівні здоров'я між регіонами.	Міграція змінює демографічну ситуацію в окремих регіонах, що призводить до переповнення закладів освіти в містах і зниження рівня освіти в сільській місцевості.	Еміграція кваліфікованої робочої сили («відтік мізків») знижує інноваційний потенціал, впливає на продуктивність праці та стабільність ринку праці.
Гендерна структура населення	Гендерний дисбаланс, зокрема через втрати чоловічого населення, збільшує навантаження на систему охорони здоров'я, зокрема на медичну допомогу жінкам та дітям.	Зміна гендерної структури може вплинути на доступ жінок до освітніх можливостей, зокрема через еміграцію або соціальні фактори.	Брак чоловічого працездатного населення знижує виробничі потужності, а зменшення кількості жіночого працездатного населення на ринку праці послаблює економіку.
Тривалість життя і старіння населення	Скорочення тривалості життя відбувається через зростання рівня смертності, психологічний стрес, погіршення доступу до медичних послуг та життєво необхідних ресурсів. Це призводить до загального погіршення здоров'я населення та збільшення потреби у відновлювальних і реабілітаційних програмах.	Скорочення молоді у закладах освіти впливає на фінансування та розвиток освітньої інфраструктури. Водночас, зростає потреба у програмах для людей похилого віку, особливо в сфері цифрової грамотності та професійної перепідготовки, що може допомогти зменшити економічний тиск на соціальну систему.	Зменшення чисельності працездатного населення посилює дефіцит робочої сили, що може призводити до сповільнення економічного розвитку. Високі витрати на соціальне забезпечення та медичну підтримку літніх людей створюють додатковий тиск на бюджет, вимагаючи реформування пенсійної системи та адаптації ринку праці до нових реалій.
Щільність розселення населення	Через внутрішню міграцію населення на захід України зростає навантаження на медичні заклади, що може призводити до браку лікарів, медикamentів та довгих черг. У прифронтових районах – обмежений доступ до медичних послуг через руйнування лікарень.	У західних регіонах України школи та університети можуть бути переповнені, що може ускладнити доступ до якісної освіти. В прифронтових районах – нестача освітніх закладів через руйнування інфраструктури та загрози безпеці.	Через масову міграцію на захід України зростає конкуренція за робочі місця, що може призводити до зниження заробітної плати і труднощів з працевлаштуванням. У прифронтових районах – економічна стагнація через руйнування бізнесу та відтік робочої сили.

Запропоновані заходи спрямовані на створення сприятливих умов для збереження демографічного потенціалу України, підвищення якості життя населення та забезпечення стійкого розвитку країни у воєнний та поствоєнний періоди.

1. Бачинська, М., Теслюк, Р. Демографічні детермінанти трансформації ринку праці сільських та селищних громад карпатського регіону України. Економіка та суспільство. 2024. (66). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-93>.
2. Башинський Т. В. Аналіз та класифікація факторів впливу на рівень життя населення. Економіка і суспільство. 2016. Вип. 4. С. 259–264.
3. Дробот, С. А. Сутність детермінантів розвитку та їх класифікація. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 22 (1). 97–100.
4. Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.І., Когатко Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А. Якість життя населення України та перші наслідки війни. Київ. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2023. 198 с. <https://surl.li/dvanzo>.
5. Кирилук В. В., Колядич О. І., Шевчук О. В. Якість життя населення України: стан, тенденції, перспективи. Бізнес Інформ. 2024. № 7. С. 328–334.
6. Коврига, С. Детермінанти політичного простору. Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 4. 164–171.
7. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Теоретичні аспекти демографічної стійкості. Економіка і організація управління. 2019. № 3 (35). С. 59–66. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.3.6>.
8. Мельник Н.В., Мельник А.В., Пересадько В.А., Великочий В.С. Демографічні процеси Карпатського регіону в контексті економічного розвитку території. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2021. Вип. 55. С. 187–203. DOI: <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2021-55-14>.
9. Мельничук Д. Демографічні детермінанти формування та використання людського капіталу в Україні: диференційний аналіз та прогноз. Соціально-економічні проблеми і держава. 2014. Вип. 1 (10). С. 185–193.
10. Мульська О.П., Бараняк І.Є., Іванюк У.В., Колосінська М.І. Соціально-демографічні чинники та міграційні процеси населення Карпатського регіону. Ефективна економіка. 2019. № 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.66>.
11. Шушпанов, Д. Г. Детермінанти здоров'я населення: суть та особливості систематизації. Демографія та соціальна економіка. 2015. № 2. С. 141–152.
12. Gurvitch, G. Problemes de la sociologie générale. Trait  de sociologie. Sous la dir. de Georges Gurvitch. En 2 t. T. 1. Paris: Presses Universitaires de France, 1958. 251 p.
13. Oxford Dictionary of English. URL: <https://languages.oup.com/>
14. Technical notes. Calculating the human development indices - graphical presentation. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.

1. Bachyns ka, M., Teslyuk, R. Demohrafichni determinanty transformatsiyi rynku pratsi sil s kykh ta selyshchnykh hromad karpats koho rehionu Ukrayiny. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-93>.

2. Bashyns kyy T. V. Analiz ta klasyfikatsiya faktoriv vplyvu na riven zhyttya naselennya. Ekonomika i suspil stvo. 2016. Vyp. 4. s. 259–264.

3. Drobot, S. A. Sutnist determinantiv rozvytku ta yikh klasyfikatsiya. Naukovyy visnyk Uzhhorods koho natsional noho universytetu. 2018. Vyp. 22 (1). 97–100.

4. Cheren ko L.M., Polyakova S.V., Shyshkin V.S., Reut A.H., Krykun O.I., Kohat ko YU.L., Zayats V.S., Klymenko YU.A. Yakist zhyttya naselennya Ukrayiny ta pershi naslidky viyny. Kyviv. Instytut demohrafiyi ta sotsial nykh doslidzhen im. M. V. Ptukhy NAN Ukrayiny, 2023. 198. URL: <https://surl.li/dvanzo>.

5. Kyrylyuk V. V., Kolyadych O. I., Shevchuk O. V. Yakist zhyttya naselennya Ukrayiny: stan, tendentsiyi, perspektyvy. Biznes Inform. 2024. № 7. S. 328–334.

6. Kovryha, S. Determinanty politychnoho prostoru. Sotsiohumanitarni problemy lyudyny. 2010. № 4. 164–171.
7. Kozlovskyy S. V., Nepytskyuk A. V. Teoretychni aspekty demohrafichnoyi stiykosti. Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya. 2019. № 3 (35). 59–66. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.3.6>.
8. Melnyk N.V., Melnyk A.V., Peresadko V.A., Velykochyy V.S. Demohrafichni protsesy Karpat'skoho rehionu v konteksti ekonomichnoho rozvytku terytoriyi. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. 2021. Vyp. 55. 187–203.
9. Melnychuk D. Demohrafichni determinanty formuvannya ta vykorystannya lyuds'koho kapitalu v Ukraini: dyferentsiynyy analiz ta prohnoz. Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava. 2014. Vyp. 1 (10). 185–193.
10. Mul'ska O.P., Baranyak I.YE., Ivanyuk U.V., Kolosynska M.I. Sotsial'no-demohrafichni chynnyky ta mihratsiyni protsesy naselennya Karpat'skoho rehionu. Efektyvna ekonomika. 2019. № 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.11.66>.
11. Shushpanov, D. H. Determinanty zdorov'ya naselennya: sut' ta osoblyvosti systematyzatsiyi. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika. 2015. № 2. 141–152.
12. Gurvitch, G. Problèmes de la sociologie générale. Traité de sociologie. Sous la dir. de Georges Gurvitch. En 2 t. T. I. Paris: Presses Universitaires de France, 1958. 251 p.
13. Oxford Dictionary of English. URL: <https://languages.oup.com>.
14. Technical notes. Calculating the human development indices - graphical presentation. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2018_technical_notes.pdf.